

Velise valla ajaloo

Sergei Seeland

Pärnu-Jaagupi, 2005

Raamatu kirjastamine toimus projekti "Velise Wabariik 100" raames

Väljaandmist on toetanud:
Kohaliku omaalgatuse programm
SA Raplamaa Omavalitsuste Arengufond
Eesti Kultuurkapitali Raplamaa ekspertgrupp
Märjamaa Vallavalitsus
MTÜ Velise Kultuuri ja Hariduse Selts

© Sergei Seeland

Keeleline toimetaja: Viio Aitsam
Kaanekujundus: Anne Aaspõllu
Arvutigraafika: Jürgen Kusmin
Küljendus ja trükk: OÜ Vali Press

Kaane siseküljel 1804. a kaart Moskva Sõjaajaloo Keskarhiivist

Velise valla ajaloo
S. Seeland
Pärnu-Jaagupi, 2005

ISBN 9949-13-170-7

I. Sisukord

II. Autorilt	7
III. Valla asend, piirid, suurus	9
a. Valla pinnaehitus	14
b. Valla teed	15
IV. Velise vald, 1866–1950	17
a. Velise vallavalitsuse töötajad enne 1945. a.	24
b. Velise vallaga liitunud endiste väikeste valdade töötajad	28
c. Nõukogudeaegsed valla töötajad ja täitevkomitee liikmed	30
V. Valla piirkonna külanõukogud	34
a. Velise Küla Töörahasaadikute Nõukogu Täitevkomitee	34
b. Valgu Küla Töörahasaadikute Nõukogu Täitevkomitee	37
VI. Valla territooriumil asuvad või asunud mälestised	40
a. Arheoloogiamälestised	40
b. Arheoloogilised juhuleiud	45
c. Vanad ohverdamise kohad	47
d. Vanad teed	50
e. Vanad rahvapärimslikud kohad	50
f. Kaitsealused mälestised	52
Arheoloogiamälestised*	52
Arhitektuurimälestised*	53
Kultuurimälestised*	53
Kunstimälestised*	53
g. Looduskaitseobjektid	57
VII. Valla rahvastik	58
VIII. Valla üldajalugu	70
a. Valla piirkonna esiajalooost	70
b. Muinasaeg	72
c. Muinas-Eesti iseseisvuse lõpp ja keskaeg	74
d. Piiskopi ja Ordu aja lõpp ning Liivi sõda	82
e. Põhjasõjaga Venemaa võimu alla	84
f. Tsaarivõimu lõpuaastad	89
g. Eesti iseseisvuse sünn	115
Enamlased ajavahemikul 1917–1918 Velisel võimu haaramas	115
Saksa okupatsioon valla piirkonnas 1918. a.	119
h. Uuesti okupatsiooni ikke alla	120
1940ndate aastate sündmused Velise valla piirkonnas	120
Sündmused Saksa okupatsiooni aastatel 1941–1944	136
Okupatsioonide vahetus ning sündmused 1944–1950	140
Metsavendluse lõpp	156
i. Taasiseseisvunud Eestis	158

IX. Valla ajaloo eriosa.....	159
a. Haridus.....	159
Hariduse levik talurahva hulgas Eestimaal ja Velise valla lähemas ümbruses.....	159
Koolide asutamine Velise maile.....	169
Nurtu kool.....	173
Päärdu kool.....	181
Valgu kool.....	190
Velise koolid.....	206
b. Kultuur.....	228
Seltsid ja ühingud.....	243
Sporditegevus.....	268
c. Majandus.....	289
Põllumajandus.....	289
Põllumajanduslik ühistegevus.....	297
Tööstuslikke ettevõtteid.....	305
b. Kaubandus.....	325
Valla piirkonna kõrtsid.....	325
Poed ja kauplused.....	330
Laadad.....	337
Kaubanduslik ühistegevus.....	338
d. Muud ühiskondlikud seltsid.....	341
Valgu Maanaiste Selts.....	341
Nurtu Perenaiste Selts.....	342
Päärdu Perenaiste Selts.....	344
e. Veidi meditsiinist vallas.....	349
f. Valla piirkonna usuolu.....	350
Velise Apostli Õigeusu Kogudus ja kirik.....	358
g. Kalmistud.....	366
Velise Apostliku õigeusu koguduse kalmistu.....	366
Perekonnakabelid Velisel.....	366
X. Asustuse ajalugu.....	368
a. Külad.....	368
Aravere.....	371
Inda.....	373
Jõeääre.....	374
Kangru.....	374
Keskküla.....	377
Kiilaspere.....	381
Kilgi.....	382
Kirna.....	384
Kohtru.....	387
Kurevere.....	388
Käriselja.....	389
Ligeda.....	393

Manni	394
Mäliste	395
Nurme	398
Nurtu-Nõlva	400
Nääri	402
Ojaäärse	405
Paisumaa	408
Palase	411
Pikk küla	412
Päärdu asundus	413
Päärdu mõisaküla	415
Rukki	416
Rääski	417
Röövli küla	419
Sulu küla	419
Uhja küla	422
Valgu asundus	423
Valgu mõisamajade majavaldajad	425
Vanamõisa	426
Vana-Nurtu asundus	431
Velise küla (alevik)	432
Velise asundus	437
Velise-Nõlva	438
Vene küla	440
Veski küla	442
Võeva küla	448
b. Mõisad	450
Haimre mõisa Sulu karjamõis	452
Nurtu mõis	455
Nõlva mõis	459
Päärdu mõis	462
Valgu mõis	469
Velise mõis	478
XI. Kasutatud allikmaterjalid	487
a. Arhiivid	487
b. Kirjandus	490
c. Käsikirjad	494
d. Ajakirjad	495
e. Ajalehed	496
f. Kirjalikud mälestused	497
g. Suulised mälestused	497
h. Kaardid	498

XII. Lisad	499
a. Okupatsiooni ajal hukatud valla piirkonna elanikud või siin ajutiselt viibinud isikud ajavahemikul 1941–1945.....	499
Hukatud nõukogude sõjaväelaste või hävituspataljoni poolt 1941. a.	499
Arreteeriti 1941. aastal ja hukati surmaotsusega või suri laagris.....	499
Said surma lahingute ajal 1941. a.	500
Hukatud kohalike või Saksa sõjaväelaste poolt 1941–1944	500
Hukatud vanglas või langenud haarangute ajal 1944–1955.....	501
Hukatud kohalike käe läbi 1944 –1945	503
Teadaolevaid langenuid või hukkunuid II Maailmasõjas	503
b. Arreteeritud aastatel 1940 – 1950	504
Arreteeriti valla piirkonnas	504
Need, kes siin sündinud, kuid elasid või arreteeriti mujal	507
Küüditatud 1941. aastal	509
Küüditatud 1949. aastal	510
c. Valla piirkonnas tegutsenud metsavennad.....	515

II. Autorilt

Oma esimesed koduloomärkmed tegin juba 1950. aastal. Kirjutasin siis üles oma isalt ja vanaemalt kuulnud mälestusi. Pideva kodu-uurimistegevusega alustasin aga 1962. aasta algul. Minu uurimispiirkondadeks on endine Velise vald, mis on mu sünnivald, ja Pärnu-Jaagupi kihelkond ning sealne Halinga vald, kus elan praegu. Neljakümne kolme aasta jooksul on mul kogunenud mahukas andmete kogu, mis pärineb arhiividest, muuseumidest, raamatukogudest ja inimeste päevaraamatutest. Peale selle veel suusõnalised mälestused paljudelt vanematelt inimestelt, kellest enamik juba ammu manalateele läinud.

Kuna Velise ümbruse ajalugu, välja arvatud 1905. aasta sündmused, pole keegi siiaaale trükis avaldanud, püüan seda lünka täita. Kahju oleks ka, kui enamik minu neljakümne kolme aasta jooksul kulutatud vabast ajast kunagi kaduma läheks.

Aasta või paar minust hiljem hakkas siinse piirkonna ajalugu uurima ka endise Rapla rajooni tuntud kodu-uurija ja Sillaotsa Talumuuseumi rajaja Aleksei Parnabas. Meil olid omavahel tihedad sidemed. Temal olid kohapeal elades paremad võimalused mälestusi koguda, mina aga olen suurem arhiivides tegutseja. Seepärast vahetasime omavahel sageli vajalikke andmeid. Tema koostatud ja käsikirjadena säilinud uurimistööd on üliväärtuslikud, kuna sisaldavad suuremas osas tema enda ja ümbruskonna vanemate elanike mälestuste järgi kirjapandut, mis muidu oleks ajaloole kaduma läinud.

Sageli oli mul kogemuste vahetusi ka endise Rapla rajooni teise tuntud kodu-uurija Meinhard Uustaluga. Saime üksteiselt teada, millisest arhiivifondist vajalikke andmeid leida võib.

Aastakümnete pikkuse uurimistöö jooksul on mulle väärtuslikke näpunäiteid jaganud ajaloolased Jaan Konks, Helmut Piirimäe, Herbert Ligi, Endel Laul, Gea Troska, Heino Gustavson ja Aldo Kals ning geograaf Endel Varep. Viimasega olid mul eriti tihedad sidemed. Välisarhiivides leiduvate dokumentide koopiatega varustasid mind Oleg Roslavlev Saksamaalt ja Jakob Koit ning Ilmar Arens Rootsist. Teadusraamatukogus abistas mind kirjanduse leidmisel Voldemar Miller. Kõigile neile olen väga tänulik.

Kõige suurema tänu võlgnen aga oma kunagisele naabrimehele ja heale sõbrale Eduard Kildemaa'le, kes aitas mind vanadest käsi-

kirjalistest ürikutest tehtud koopiate lugemisel ja tõlkimisel. Uurimistöö käigus olen kokku puutunud veel ligi saja inimesega, kes mind andmematerjalide leidmisel on abistanud ning oma mälestusi jutustanud. Nendele kõigile suurim tänu!

Hindamatud abilised on olnud veel Maie, Jüri ja Jürgen Kusminid, kelle abita poleks käesolev trükis kaante vahele jõudnud. Suurim tänu teile!

Kui lugupeetud lugeja käesolevast uurimusest mõningaid puudusi leiab, siis ei maksaks just väga pahandada, sest koostaja on ju amatöör ajaloo-uuriija, mitte professionaal. Ebatäpsusi võib esineda just talude osas, kuna ka ametlikes dokumentides leidub selles osas palju möödalaskmisi. Kui lugeja vigu leiab, siis paluksin sellest mulle teada anda. Oleksin väga tänulik. Ühendust saab e-mailil sseeland@hotmail.ee

Peale selle veel selgitusi lugejale. Vallaametnike, kooliõpetajate ja teiste nimekirjade juures on kasutatud sõna “oli”, kui täpset ametisse määramise aega pole teada. Kui aga täpset vabastamise aega pole teada, siis on viimase teadaoleva ametisoleku aasta järel koma.

Isiku- ja perekonnanime põhikuju olen eraldanud ülakomaga, et segadusi ära hoida. Kui tekstis esineb näiteks „see oli Anne oma“, siis pole teada, kas isik oli Ann või Anne. Vanemates ürikutes esineb ühe ja sama isiku erinevaid nimekujusid. Nimede kirjapilt, mis ajalooallikates võib perekonniti ja sama isikugi puhul palju varieeruda (vt näiteks mõisaomanike nimistuid selle uuringu mõisate peatükis), on enamasti jäetud selliseks, nagu vastav allikas neid kasutab. Näiteks on erinevates ürikutes kirjutatud ühest ja samast isikust, kuid kirjapildis esineb nii Farensbeck, Farensbach kui ka Varensbach. Samuti Üxküll, Uexküll jne.

Külanimede ees on vabariigi külanimede registri indeks ja lõpus küla esmamainimise aasta. Sulgudes on külade kunagised nimetused. Talunimede järel on katastriüksuse number, kui see olemas on. Siis sulgudes talu erinevad nimed nii vanades ürikutes kui ka rahva seas ja seejärel talukoha teadaolev esmamainimise aasta. Lõpus on sidekriipsuga eraldatud talu või elukoha viimased omanikud mainitud ajal.

Lugupidamisega autor